

ROCZNIK TOMISTYCZNY
9 (2020) 1

Ojciec Józef Maria Bocheński jako filozof
w dwudziestą piątą rocznicę śmierci

ROCZNIK TOMISTYCZNY
9 (2020) 1

ΘΩΜΙΣΜΟΣ ΤΑ ΧΡΟΝΙΚΑ
ANNARIUS THOMISTICUS
THOMISTIC YEARBOOK
THOMISTISCHES JAHRBUCH
ANNUAIRE THOMISTIQUE
ANNUARIO TOMISTICO
TOMISTICKÁ ROČENKA

ROCZNIK TOMISTYCZNY

9 (2020) 1

ZESZYT SPECJALNY

Ojciec Józef Maria Bocheński jako filozof
w dwudziestą piątą rocznicę śmierci

Naukowe Towarzystwo Tomistyczne
WARSZAWA

KOMITET REDAKCYJNY / EDITORIAL BOARD:

Michał Zembrzuski (sekretarz / secretary), Magdalena Płotka (zastępca redaktora naczelnego / deputy editor), Dawid Lipski, Natalia Herold (internet), Izabella Andrzejuk, Artur Andrzejuk (redaktor naczelny / editor-in-chief)

RADA NAUKOWA / SCIENTIFIC COUNCIL:

Adam Wielomski, Stanisław Wielgus, Antoni B. Stępień, Sławomir Sobczak, Arkady Rzegocki, Andrzej Maryniarczyk, Marcin Karas, Krzysztof Kalka, Mieczysław Gogacz, Pavol Dancák, Paul J. Cornish, Mehmet Zeki Aydin, Artur Andrzejuk, Anton Adam

RECENZENCI / REVIEWERS

Antoni B. Stępień, Marcin Bukała, Paul J. Cornish, Tomasz Pawlikowski, Marcin Trepczyński, Piotr Mazur, Grzegorz Hołub, Andrzej Jonkisz, Marek Prokop, Mikołaj Krasnodębski, Marek Porwolik, Henryk Anzulewicz, Piotr Jaroszyński, Imelda Chłodna-Błach

REDAKCJA JĘZYKOWA / LANGUAGE EDITORS

Elżbieta Pachciarek (j. polski), Bernice McManus-Falkowska, Ewa A. Pichola, Magdalena Płotka (j. angielski), Christel Martin, Iwona Bartnicka (j. francuski), Adam M. Filipowicz, Michał Zembrzuski (greka, łacina)

PROJEKT OKŁADKI

Mieczysław Knut

OPRACOWANIE GRAFICZNE, SKŁAD I ŁAMANIE

Maciej Głowacki

© Artur Andrzejuk / Naukowe Towarzystwo Tomistyczne (wydawca / editor)

Warszawa 2020

ISSN 2300-1976

Unikalny numer identyfikacyjny – 493506

FUNDACJA

Partner Fundacja PZU

Rocznik Tomistyczny ukazuje się dzięki pomocy Jacka Sińskiego

Redakcja Rocznika Tomistycznego
ul. Klonowa 2/2
05-806 Komorów POLSKA
www.roczniktomistyczny.pl
e-mail: redakcja@roczniktomistyczny.pl

Druk i oprawa: Sowa Sp. z o.o.
ul. Raszyńska 13
05-500 Piaseczno
www.sowadruk.pl

Spis treści

Od Redakcji.....	9
Dorota M. Markocka Józef M. Bocheński - bibliografia podmiotowo-przedmiotowa za lata 1930-2020 w układzie chronologicznym	11
Józef M. Bocheński O uniwersytecie	225
Jan Parys Wywiad: Józef Bocheński jakim Go znałem	239

Rozprawy i artykuły

Artur Andrzejuk Filozoficzna biografia Józefa M. Bocheńskiego.....	245
Michał Zembrzuski Józef M. Bocheński jako tomista	265
Izabella Andrzejuk Filozoficzne aspekty człowieczeństwa w ujęciu J.M. Bocheńskiego.....	291
Tomasz Pawlikowski Metafizyka w marksizmie? – Materializm dialektyczny i jego konsekwencje w ujęciu o. Józefa Marii Bocheńskiego.....	301
Maciej Nowak O stosowaniu logiki przez o. Józefa Marię Bocheńskiego w wybranych pracach.....	317
Marek Porwolik Józefa Marii Bocheńskiego program studiów o Bogu.....	335
Natalia Herold Filozoficzna koncepcja zabobonu w ujęciu Józefa M. Bocheńskiego	355
Adrian Łazarzski Filozofia ekonomii Józefa Bocheńskiego	371
Artur Andrzejuk Etyka w ujęciu Józefa M. Bocheńskiego	385
Jerzy Niepsuj / Artur Andrzejuk Józefa M. Bocheńskiego elementarz etyki wojskowej.....	393
Jacek Grzybowski Kategorie społeczne i ich znaczenie w myśli o. Józefa Marii Bocheńskiego OP	405
Artur Andrzejuk Józefa M. Bocheńskiego koncepcja historii filozofii	433
Joanna Pyłat Związki Józefa (Innocentego Marii) Bocheńskiego OP ze środowiskiem naukowym „wychodźstwa niepodległościowego” w Wielkiej Brytanii.....	453

Edycje i tłumaczenia

Magdalena Płotka

Ontologia w *De ente et essentia* św. Tomasza z Akwinu. Wprowadzenie do przekładu o J.M. Bocheńskiego OP 477

Św. Tomasz z Akwinu

O bycie i istocie. Tłumaczenie: Józef Maria Bocheński, Edycja: Magdalena Płotka 485

Publikacje poświęcone Józefowi Bocheńskiemu w 25. rocznicę śmierci

Marcin Trepczyński

Numer 70/2020 „Edukacji Filozoficznej” poświęcony Józefowi Marii Bocheńskiemu 503

Marcin Bułała

Józefa I.M. Bocheńskiego filozofia przedsiębiorstwa w „Prakseologii” 162 (2020) 507

Nota o autorach..... 511

Table of Contents

From the Editors.....	9
Dorota M. Markocka Józef M. Bocheński - chronological bibliography, 1930-2020	11
Józef M. Bocheński On the university	225
Jan Parys Interview: Józef Bocheński as I knew him.....	239

Dissertations and Articles

Artur Andrzejuk The philosophical biography of Józef M. Bocheński.....	245
Michał Zembrzuski Józef M. Bocheński as a Thomist.....	265
Izabella Andrzejuk Philosophical aspects of humanity according to J.M. Bocheński.....	291
Tomasz Pawlikowski Metaphysics in Marxism? - Dialectical materialism and its consequences in Fr. Józef Maria Bocheński's account.....	301
Maciej Nowak On the application of logic by Józef Maria Bocheński	317
Marek Porwolik Józef Maria Bocheński's Program of Studies on God.....	335
Natalia Herold The philosophical concept of superstition in Józef M. Bocheński's account.....	355
Adrian Łazarski Philosophy of Economics by Józef Bocheński.....	371
Artur Andrzejuk Ethics in Józef M. Bocheński's account.....	385
Jerzy Niepsuj / Artur Andrzejuk Józef M. Bocheński's elementary of military ethics	393
Jacek Grzybowski Social categories and their meaning in the thought of Fr. Józef Maria Bocheński, OP	405
Artur Andrzejuk Józef M. Bocheński's concept of the history of philosophy	433
Joanna Pyłat Father Józef (Innocentius Maria) Bocheński O.P. and his association with the post-war Polish cultural and scientific community-in-exile in Great Britain.....	453

Editions and Translations

Magdalena Płotka

Ontology in the *De ente et essentia* of St. Thomas Aquinas. Introduction to the translation of Fr. J.M. Bocheński, OP 477

Thomas Aquinas

***On Being and Essence*. Translated: Józef Maria Bocheński, Edition: Magdalena Płotka**...485

Publications devoted to Józef Bocheński on the 25th anniversary of his death

Marcin Trepczyński

Issue 70/2020 of “Edukacja Filozoficzna” dedicated to Józef Maria Bocheński.....503

Marcin Bukała

Józef I. M. Bocheński's Philosophy of the Business Enterprise in „Prakseologia” 162 (2020) 507

Note about authors..... 511

O stosowaniu logiki przez Józefa M. Bocheńskiego w wybranych pracach

Słowa kluczowe: logika, logika stosowana, semiotyka, metodologia, autorytet, dyskurs religijny, analogia

Wstęp

O naukowych zainteresowaniach Józefa Marii Bocheńskiego można bezdyskusyjnie powiedzieć, że były rozległe. Zazwyczaj określa się go mianem logika, historyka logiki, filozofa czy też so-wietologa. Każde z tych określeń jest zasadne, co potwierdza chociażby sama bibliografia tego autora. Jednak czytelnik zaznajomiony z jego pracami może odnieść wrażenie, że nie mamy na myśli tego samego nazywając Bocheńskiego logikiem, co wtedy, gdy mówimy o Russellu, Łukasiewiczu czy Ajdukiewiczu. Na czym zatem polega różnica?

Bocheński poznał logikę we Fryburgu. Był samoukiem – wiedzę czerpał z lektur m.in. Alonzo Churcha, Huskela Curry’ego, Kazimierza Ajdukiewicza, Bertranda Russela i Alfreda Whiteheada (*Principia Mathematica*)¹. W 1934 roku został docentem logiki w Angelicum. Niechęć otoczenia Bocheńskiego do tej dyscypliny, spowodowana utożsamieniem jej z takimi nurtami jak neopozytywizm, skłoniła go do podjęcia badań dotyczących jej historii. W tej dziedzinie, pomimo przerwania pracy naukowej przez wojnę, Bocheński odniósł znaczny sukces. Jego prace były pionier-

---

Lic. inż. Maciej Nowak, kontynuuje studia magisterskie z filozofii na Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego.

¹ J.M. Bocheński, *Autoprezentacja*, w: tenże, *Logika i filozofia*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1993, s. XII, XIII.

skie. Wystarczy wspomnieć jego *Ancient formal logic, Z historii logiki zdań modalnych* czy *Formale Logik*, która była jedną z czterech współczesnych podręczników podejmujących tematykę historyczną logiki na świecie². Jednak w jego pracach nie doszukamy się żadnego wypracowanego systemu logicznego i systematycznych dociekań, jakie można znaleźć w pracach Łukasiewicza, Leśniewskiego czy wielu innych „klasyków” tej dyscypliny.

Oprócz historii logiki istnieje dziedzina, w której Bocheński prowadził prace, które bezsprzecznie włączają go w poczet logików polskich sławy światowej. Ową dziedziną jest logika stosowana. Pierwsze historycznie istotne prace Bocheńskiego w obrębie tej dziedziny były efektem współpracy w ramach Koła Krakowskiego, do którego należał Bocheński, ks. Jan Salamucha, Jan F. Drewnowski i Bolesław Sobociński. Początkiem działalności Koła był III Kongres Filozofii Polskiej w Krakowie, w którym wzięli udział Bocheński, Drewnowski i Salamucha³. Kongres odbył się w 1936 roku, ale Bocheński już wcześniej zetknął się z pracą dotyczącą

dowodu *ex motu* na istnienie Boga napisaną przez Salamuchę. Ta pionierska praca odpowiadała programowi Koła Krakowskiego – przyświecała jej idea wprowadzenia do filozofii katolickiej narzędzi współczesnej logiki. Ku rozczarowaniu Bocheńskiego działalność Koła bezpowrotnie zakończyła II wojna światowa. Bocheński nie porzucił jednak zainteresowań związanych z formalizacją tomistycznej teodycei⁴. Prace, w których poruszał tę tematykę są materiałem na oddzielne, obszernie studium⁵. Ograniczymy się jedynie do wymienienia kilku istotnych z punktu widzenia zastosowania logiki uwag. Bocheński korzystał z metody parafraz Ajdukiewicza, polegającej na przekładaniu wyrażen sformułowanych w języku naturalnym na język logiki⁶. Przekładów dokonywał z użyciem języka klasycznego rachunku predykatów wzbogaconego o odpowiednie stałe, które wyrażały potrzebne własności (takie jak poruszanie się, bycie spowodowanym, nieskończonym, dobrym, wiecznym). W klasycznym rachunku predykatów dowodził też poszczególnych twierdzeń. Do okre-

² *Między logiką a wiarą. Z Józefem M. Bocheńskim rozmawia Jan Parys*, Les Éditions Noir Sur Blanc, Warszawa 1998, s. 30.

³ J. Woleński, *Józef M. Bocheński and the Cracow Circle*, „Studies in East European Thought” 2013, 65, s. 9.

⁴ Zob. J.M. Bocheński, *Pięć dróg*, w: *Logika i filozofia*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1993; Tenże, *Gottes Dasein und Wesen. Mathematisch-logische Studien zur Summa Theologiae I, qq. 2-11*, München 2003.

⁵ Zob. np. E. Nieznański, „Prima via” św. Tomasza w formalizacji Ojca Bocheńskiego, „Studia Philosophiae Christianae” 42 (2006) 1, s. 27-35; M. Porwolik, *Ojca Bocheńskiego formalizacje czwartej drogi św. Tomasza z Akwinu*, „Logos i Ethos” 31 (2011) 2, s. 109-130; Tenże, *Propozycja aksjomatyzacji koncepcji Absolutu jako pierwszej przyczyny sprawczej inspirowana formalizacjami O. Bocheńskiego*, „Studia Philosophiae Christianae” 44 (2008) 1, s. 13-30.

⁶ K. Świętorzecka-Lachowicz *Formalizacja tomistycznej teodycei w wykonaniu o. J.M. Bocheńskiego*, „Studia Philosophiae Christianae” 31 (1995) 2, s. 27, 28.

ślenia niektórych własności formalnych posługiwał się teorią relacji.

Wymienione narzędzia logiczne Bocheński stosuje też w innych artykułach i książkach, takich jak: *Co to jest autorytet?*⁷, *Logika religii*⁸, *O analogii*⁹. Celem niniejszej pracy jest ukazanie sposobu, w jaki Bocheński stosował logikę do analizowania pojęć pozallogicznych w trzech wymienionych pracach. Innymi słowy, podejmuje się tutaj próbę po-

kazania w jakim sensie można mówić o Bocheńskim jako o logiku. W pierwszej części przedstawione zostanie ujęcie samej logiki, jakie proponował Bocheński (jej krótka charakterystyka i poszczególne jej działy) oraz jej zastosowanie do dziedzin pozallogicznych. Dalej zostaną opisane zastosowania logiki w trzech wymienionych pracach. Zakończenie podsumowuje rezultaty niniejszych badań.

Charakterystyka logiki i jej zastosowania

Bocheński nie podjął próby precyzyjnego zdefiniowania logiki. W różnych miejscach wspominał o niej jako nauce o „sprzęgach logicznych”¹⁰. Za przykład takiego sprzęgu podawał regułę *modus ponendo ponens*. Funkcjonuje ona w systemie, którego język jest językiem przedmiotowym. Ale tę samą regułę możemy zastosować w systemie wyrażonym w metajęzyku i tak samo w każdym języku następnego poziomu. Czym jest zatem logika? Bocheński odpowiada następująco: „doszedłem do przekonania, że autentyczna logika to jest to, co owym wszystkim poziomom wspólne, a to coś nie da się w ogóle wyrazić, bo pisać można tylko w określonym języku, a sam

sprzęg nie należy do żadnego”¹¹. W innym miejscu Bocheński dodaje: logika „podaje metody, za pomocą których można sprawność ich [sprzęgów] wykazać i udowodniać, wreszcie zajmuje się stosowaniem tych sprzęgów w praktyce naukowej”¹². Które z dziedzin logiki dotyczą jej zastosowania? Odpowiedzi dostarcza podział dyscyplin logiki, który Bocheński niejednokrotnie przytacza¹³.

Zgodnie z nim istnieje kilka dyscyplin logiki – logika formalna, semiotyka, metodologia i filozofia logiki. Logiką formalną (lub – jak dawniej ją określano – logiką matematyczną) są przykładowo: logika zdań, nazw, predy-

⁷ J.M. Bocheński, *Co to jest autorytet?*, w: tenże, *Logika i filozofia*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1993.

⁸ Tenże, *Logika religii*, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa 1990.

⁹ J.M. Bocheński, *O analogii*, w: tenże, *Logika i filozofia*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1993.

¹⁰ *Między logiką a wiarą*, s. 54.

¹¹ Tamże, s. 54, 55.

¹² J.M. Bocheński, *Logika*, Wydawnictwo Salwator, Kraków 2016, s. 21.

¹³ Por. J.M. Bocheński, *Logika religii*, s. 8-9; *Między logiką a wiarą*, s. 55; Podział bez uwzględnionej semiotyki logicznej Bocheński przedstawił w: J.M. Bocheński, *Współczesne metody myślenia*, Wydawnictwo W drodze, Poznań 1992, s. 19-20.

katów, klas relacji itp. Jej przedmiotem są prawa, w których oprócz zmiennych zdaniowych występują funkcjory logiczne np. kwantyfikatory, spójnik dysjunkcji itp. Semiotyka jest najogólniejszą analizą symboli. Ze względu na to, że wykorzystuje ona logikę formalną, można ją postrzegać jako logikę stosowaną. Jej poddyscypliny to składnia, semantyka i pragmatyka¹⁴. Metodologia – trzecia dyscyplina logiki – jest teorią metody, czyli sposobu postępowania w danej dziedzinie. Takie postępowanie może być jednak działaniem duchowym lub fizycznym. W metodologii mamy do czynienia tylko z tymi pierwszymi, a konkretnie tymi, które dotyczą myślenia teoretycznego – tego, które nakierowane jest na wiedzę. Metodologii może być wiele, gdyż wiele jest rodzajów myślenia teoretycznego. Metodologię, o której tutaj mówimy, czyli dyscyplinę logiki, interesują metody, które stosowane są w większej części dyscyplin mających do czynienia z myśleniem teoretycznym¹⁵.

Ostatnia dyscyplina logiki to filozofia logiki. Stawia ona pytania o jej podstawy. Przykładowe z nich przytacza Bocheński: „Czym jest właściwie prawo logiczne? Skąd wiemy, że jest ono prawdziwe? I czy w tym kontekście można w ogóle mówić o prawdzie?”¹⁶. Warto jednak nadmienić, że filozofia logiki należy jedynie do logiki w znaczeniu szerokim, a nie ścisłym¹⁷.

Na powyższy podział dyscyplin logicznych (w sensie ścisłym) Bocheński nakłada podział kolejny – dzieli dyscypliny logiczne na logikę czystą (utożsamia ją z logiką formalną) i logikę stosowaną (semiotyka i metodologia). Ogół tych dyscyplin nazywamy logiką ogólną¹⁸. Bocheński określa logikę stosowaną jako aplikacje czystej logiki do konkretnej, pozallogicznej dziedziny. Można wyróżnić dwa sposoby rozumienia takiego zastosowania. Jeżeli, w pierwszy sposób, w jakiejś dziedzinie stosujemy porządkowanie zdań czy wnioskowanie, można uznać ją za logikę stosowaną. W jej obrębie korzystamy z jakichś fragmentów logiki formalnej z dodanymi określeniami pozallogicznymi. Przykładem takiej dziedziny jest fizyka. Drugi sposób możemy rozumieć jako „badanie tych praw i reguł logicznych (łącznie z prawami i regułami semantyki i metodologii), które występują w danej dziedzinie”¹⁹. Bocheński stwierdza, że to drugie znaczenie logiki stosowanej jest znaczeniem właściwym²⁰.

Warto wspomnieć tutaj o pewnej trudności, którą napotyka uważny czytelnik. Drugi podział dyscyplin logiki koliduje z określeniem logiki stosowanej. Bocheński charakteryzuje bowiem semiotykę i metodologię właśnie jako logikę stosowaną. Jednak logika stosowana miała być zastosowaniem logiki czystej do dziedzin pozallogicznych,

¹⁴ J.M. Bocheński, *Logika religii*, s. 8, 9.

¹⁵ J.M. Bocheński, *Współczesne metody myślenia*, s. 20-21.

¹⁶ Tamże, s. 20.

¹⁷ *Między logiką a wiarą*, s. 55.

¹⁸ Tamże.

¹⁹ J.M. Bocheński, *Logika religii*, s. 11.

²⁰ Tamże.

a takimi z całą pewnością nie są ani semiotyka, ani metodologia. Drugi problem polega na tym, że pomimo deklaracji korzystania jedynie z logiki czystej, Bocheński stale używa osiągnięć semiotyki i metodologii (co zresztą sam przyznaje)²¹. Pomijając te kłopotliwe kwestie związane z podziałem dyscyplin logiki, w dalszej części pracy przyjmiemy (co jest zgodne z postępowaniem Bocheńskiego), że za logikę stosowaną uważamy stosowanie zarówno logiki formalnej, jak i semiotyki i metodologii.

W *Logice religii* wymienione zostały warunki istnienia logiki stosowanej danej dyscypliny:

1) „jeżeli *f* jest dziedziną ludzkiej praktyki, stosowana logika formalna *f* istnieje wtedy i tylko wtedy, gdy *f* zawiera wypowiedzi wyrażające struktury obiektywne”²²;

2) „semantyka *f* istnieje wtedy i tylko wtedy, gdy istnieją w *f* wypowiedzi znaczące”²³;

3) „metodologia istnieje w *f* wtedy i tylko wtedy, gdy w *f* istnieją wypowiedzi, które wyrażają, przynajmniej częściowo, twierdzenia”²⁴.

W każdej z omawianych prac warunki te są spełnione (choć autor wspomina o nich wprost jedynie w *Logice religii*).

Zastosowanie logiki w analizie pojęcia autorytetu

Praca Bocheńskiego *Co to jest autorytet?* należy do najbardziej znanych i cenionych w jego dorobku. Możliwe, że jest tak za sprawą bardzo przystępnej, klarownej, wręcz popularyzatorskiej formy. Stoi jednak za nią precyzyjna analiza językowa – autor już we wstępie identyfikuje swoje dociekania z nurtem filozofii analitycznej, a to, co opisuje w języku naturalnym, poprzedziły „długie, fachowe, w matematyczno-logicznych symbolach przedstawione prace”²⁵.

Bocheński chce na początku opracować definicję klasyczną autorytetu. Ustala, że autorytet jest relacją pomiędzy

podmiotem (P), przedmiotem (S) i dziedziną autorytetu (D)²⁶. Z poszczególnych członów relacji można utworzyć trzy relacje dwuczłonowe i ich odpowiednie konwersy. Korzystając z terminologii teorii relacji, Bocheński opisuje poszczególne z nich. Relację PS określa jako azwrotną (nikt nie jest autorytetem dla samego siebie), dla różnych dziedzin nieasymetryczną („jest logicznie możliwe, że gdy A jest podmiotem, a B przedmiotem autorytetu w jednej dziedzinie, równocześnie B jest podmiotem, a A przedmiotem w innej”²⁷), asymetryczną dla tych samych dziedzin (jeżeli A jest

²¹ Por. poprzedni cytat.

²² Tamże, s. 13.

²³ Tamże.

²⁴ Tamże, s. 14.

²⁵ J.M. Bocheński, *Co to jest autorytet?*, s. 192.

²⁶ Tamże, s. 202.

²⁷ Tamże, s. 220.

autorytetem dla B w danej dziedzinie, to B nie jest autorytetem dla A w tej dziedzinie) i przechodnią dla tych samych dziedzin („gdy A jest autorytetem dla B w dziedzinie D, a B dla C w tej samej dziedzinie, wówczas jest także A autorytetem dla C w dziedzinie D”²⁸). Teoria relacji pojawia się także w dalszej części, podczas badania delegacji autorytetu deontycznego. Delegacja jest tutaj przedstawiona jako relacja pięcioczłonowa między delegującym (P), delegatem (N), przedmiotem autorytetu delegującego (S), dziedziną główną (dziedziną autorytetu delegującego) (D) i dziedziną delegowaną (powierzoną delegatowi) (F)²⁹. Bocheński poddaje analizie relacje utworzone z ich członów (w sumie jest ich 25). Dwie relacje trójczłonowe PSD i NSF są podstawowymi relacjami autorytetu. Szerzej rozważana jest relacja PN (delegujący – delegat). Nie jest ona zawarta w relacji PS (delegujący nie musi być autorytetem dla delegata). Jej własności to azwrotność (nie można delegować samego siebie), asymetryczność (delegat nie może delegować delegującego) i przechodniość (delegat może dalej delegować otrzymany autorytet). Kolejną interesującą relacją jest DF – relacja pomiędzy dziedzinami delegującego i delegata. Obydwie dziedziny są zbiorami. Bocheński zadaje pytanie o stosunek zbiorów: Czy są to zbiory wykluczające

się, częściowo przecinające, zawierające (jeden zawiera drugi albo odwrotnie) bądź równe? W odpowiedzi określa on dziedzinę delegata jako podzbiór właściwy dla dziedziny delegującego³⁰.

Podczas analizy autorytetu pojawiają się rozważania z zakresu semiotyki. Bocheński przytacza siedem warunków, którymi musi charakteryzować się sytuacja semiotyczna, w której przedmiot autorytetu uznaje zdania podane mu przez podmiot. Są nimi kolejno:

- 1) „podmiot chce coś zakomunikować przedmiotowi, (...) musi chcieć swoją wiedzę z nim się podzielić”³¹;
- 2) „podmiot musi faktycznie podać do wiadomości to coś i to nawet z pewnym twierdzeniem przedmiotowym. To zakłada, że jest on w stanie i może używać pewnych znaków”³²;
- 3) „podmiot musi przyjąć do wiadomości znaki i to przede wszystkim jako czyste, materialne zjawiska, słyszeć dźwięk, widzieć poruszenie sztandarem albo błyski latarki kieszonkowej”³³;
- 4) „przedmiot musi te znaki zrozumieć, tzn. musi być w stanie je odcyfrować, bo tylko w ten sposób może otrzymać informację”³⁴;
- 5) „przedmiot rozumie nie tylko znaki, ale także to, że te znaki są mu podane do wiadomości z naciskiem, z twierdzeniem ze strony podmiotu”³⁵;

²⁸ Tamże, s. 223.

²⁹ Tamże, s. 279, 280.

³⁰ Tamże, s. 284-287.

³¹ Tamże, s. 206.

³² Tamże.

³³ Tamże.

³⁴ Tamże.

³⁵ Tamże.

6) „musi rozumieć także, że te znaki pochodzą od podmiotu autorytetu”³⁶;

7) „podmiot musi uznać, przyjmując to, co zostało mu podane do wiadomości”³⁷.

Punkty 1-4 opisują każdy akt komunikacji, 5-7 są charakterystyczne dla autorytetu.

Uznanie dziedziny autorytetu za zbiór pozwoli wprowadzić rozróżnienie na autorytet epistemiczny i deontyczny. Podział ten zachodzi właśnie ze względu na rodzaj elementów tej dziedziny³⁸. Bocheński ustala, że do dziedziny tej należy zawsze pewna treść – przedmiot idealny³⁹. Wspomaga się tutaj klasyfikacją tych przedmiotów zaproponowaną przez stoików. Przedmioty idealne dzielą się na:

-samodzielne – „które można bez dodatków podać twierdząco do wiadomości”⁴⁰ – dzielą się na zdania w sensie logicznym i dyrektywy;

-niesamodzielne – „które mogą występować jako części bardziej złożonych struktur”⁴¹ – np. nazwy i funktry.

Skoro dziedzina musi zawierać treści podane twierdząco, muszą być to przedmioty idealne samodzielne – zdania i dyrektywy. Te pierwsze należą do dziedziny autorytetu epistemicznego, drugie do dziedziny autorytetu deontycznego.

Rozszerzony podział dotyczący zawartości dziedziny autorytetu epistemicznego i deontycznego zostaje przytoczo-

ny pod koniec pracy o autorytecie. Zgodnie z nim wyrażenia dzielimy na:

1) zdania wartościujące – zdania w której orzecznik jest jakąś wartością np. „katedra jest piękna”, „zabójstwo jest złe”;

2) nakazy – nie są ani prawdziwe, ani fałszywe, mówią, co ma być. Zawsze są skierowane do określonego podmiotu i działania pojedynczego;

3) normy – są uogólnieniem nakazów;

4) Metanakazy – zdania, w których pojawiają się nazwy nakazów np. „zamknij drzwi» to polecenie, które A usłyszał od B”;

5) metanormy – zdania, w których pojawiają się nazwy norm np. „«wszyscy obywatele powinni płacić podatki», powiedział poseł”.

Bocheński zalicza zdania wartościujące, metanakazy i metanormy do dziedziny autorytetu epistemicznego, nakazy i normy do autorytetu deontycznego. Krótko omawia też relacje między wymienionymi wyrażeniami⁴².

Warunkiem zaistnienia autorytetu epistemicznego jest uznanie jego prawdomówności i kompetencji. To uznanie wyraża się w zdaniach. Pojawia się zatem problem uzasadniania – problem metodologiczny. Bocheński proponuje tutaj podział sposobów przyjmowania zdań. Jeżeli przyjmujemy jakieś zdanie, to robimy to albo bez uzasadnienia, albo z uzasadnieniem. W tym drugim wypadku możemy to zrobić przez bez-

³⁶ Tamże, s. 207.

³⁷ Tamże.

³⁸ Tamże, s. 235, 236.

³⁹ Tamże, s. 210.

⁴⁰ Tamże, s. 231.

⁴¹ Tamże, s. 231, 232.

⁴² Tamże, s. 319-323.

pośredni wgląd lub przez wnioskowanie: z doświadczenia dotyczącego samego podmiotu autorytetu albo klasy, do której tenże należy⁴³. Bocheński omawia każdy ze sposobów uznania prawdomówności i kompetencji autorytetu. Brak uzasadnienia określa jako moralnie niedopuszczalny. Najczęstszym sposobem jest uznanie przez wnioskowanie. Jest to zawsze wnioskowanie indukcyjne. Polega w tym wypadku na wyprowadzeniu wniosku o prawdomówności i kompetencji przez uogólnienie zdań typu „A mówił prawdę, kiedy z nim rozmawiałem”, „A znał się na pewnej dziedzinie”, „A jest lekarzem”, „lekarze, których do tej pory spotkałem, byli prawdomówni i kompetentni”. Ze względu na rodzaj tego wnioskowania Bocheński stwierdza jego zawodność. Uznaje ją za źródło słabości wszelkich argumentów z autorytetu⁴⁴.

W innych miejscach omawianej pracy pojawiają się wymienione narzędzia logiczne np. podczas definiowania wolności, określania warunków delegacji czy omawiania kwestii uzasadnienia autorytetu deontycznego. Są one jednak zastosowane w sposób bardzo podobny do tych miejsc, które już zostały omówione. Zostaną z tego powodu pominięte.

Podsumowując, Bocheński określa podstawowe pojęcia i ich własności za pomocą teorii relacji i (w znacznie mniejszym stopniu) teorii mnogości. Przytacza stoicki podział semantyczny przedmiotów na samodzielne i niesamodzielne oraz podział wyrażen na zdania wartościujące, normy, metanormy, nakazy i metanakazy. Opisuje sytuację, w której dochodzi do uznania zdań podawanych przez autorytet. Bocheński rozważa również problemy z zakresu metodologii – problem uzasadniania zdań i (powiązany) problem rozumowań.

Zastosowanie logiki w analizie dyskursu religijnego

Logika religii, która została wspomniana we wstępie, jedynie zarysowuje wiele problemów natury logicznej. Bocheński stosuje logikę do dyskursu religijnego właśnie po to, by owe problemy zasygnalizować jako konieczne do rozwiązania przez badacza chcącego przeprowadzać podobne analizy.

Bocheński zaznacza we wstępie, że głównym problemem książki jest zasadność logiki religii⁴⁵. Chcąc by go roz-

strzygnąć, przytacza różne możliwe teorie religii, aby ustalić, które z nich wykluczają zastosowanie narzędzi logicznych (innymi słowy – które nie spełniają warunków wymienionych w pierwszej części niniejszej pracy). Oparte są one na stoickiej typologii wypowiedzi. Zgodnie z nią wypowiedzi dzielimy na nieznaczące i znaczące. Te drugie dzielą się na obiektywne (przekazywane za pomocą dowolnego symbolu, mogące

⁴³ Tamże, s. 243, 244.

⁴⁴ Tamże, s. 245, 250.

⁴⁵ J.M. Bocheński, *Logika religii*, s. 19.

zaistnieć w sposób samodzielny) i subiektywne. Zarówno wypowiedzi obiektywne, jak i subiektywne mogą być komunikowalne lub niekomunikowalne. Jeśli znaczenie jest obiektywne i komunikowalne, to może być pełne (np. zdania, performatywy, nakazy) lub niepełne (np. nazwy, predykaty)⁴⁶. Z tego podziału możemy otrzymać następujące teorie religii:

- 1) teoria nonsensu – dyskurs religijny nie ma w ogóle znaczenia. Zastosowanie logiki nie jest dla tej teorii możliwe;
- 2) teoria emocjonalistyczna – znaczenie dyskursu religijnego jest subiektywne. Możliwe jest utworzenie semantyki dla takiej teorii;
- 3) teoria niekomunikowalności – znaczenie dyskursu religijnego jest obiektywne, ale niekomunikowalne. Nie można zastosować tutaj logiki;
- 4) teoria komunikowalności nietwierdzeniowej – dyskurs religijny ma znaczenie obiektywne i komunikowalne, ale nie wyraża się ono w twierdzeniach, lecz regułach działania. Można stworzyć logikę i semantykę dyskursu religijnego⁴⁷;
- 5) teoria znaczeń niepełnych – dyskurs religijny ma obiektywne znaczenie komunikowalne niepełne. Możliwa jest logika i semantyka dla tej teorii;
- 6) teoria twierdzeniowa – przynajmniej pewne partie dyskursu religijnego mają mieć znaczenie obiektywne, komuniko-

walne, pełne i wyrażone w twierdzeniach (znaczenie pełne). Jest to jedyny przypadek, w którym wszystkie określone warunki zastosowania logiki są spełnione – można zatem utworzyć dla tej teorii logikę, semantykę i metodologię⁴⁸.

Omawiając szerzej teorię nonsensu, Bocheński obala argument, w myśl którego teoria ta jest sprzeczna. Argument ten głosi, że o przedmiocie religii nie można niczego powiedzieć. Skoro tak – mówi o nim przynajmniej to, że jest niewysłowiony. Bocheński posługuje się rozróżnieniem pomiędzy językiem a metajęzykiem. Teoria nonsensu twierdzi zatem, że nie ma języka, w którym można wyrazić przedmiot religii. To twierdzenie jest zatem wyrażone w metajęzyku, co nie stanowi sprzeczności⁴⁹.

W innym miejscu pojawia się opis sytuacji semiotycznej posługiwania się dowolnym dyskursem:

- 1) „B pragnie zakomunikować L twierdzenie p^{50} ;
- 2) „wiąże zatem wypowiedź, powiedzmy, P z p i sprawia, że L odbiera P^{51} ;
- 3) „L odbiera P materialnie jako zwykłe zjawisko (np. jako dźwięk albo plamy zaschniętego atramentu na papierze)⁵²;
- 4) „L odcyfrowuje P wiążąc je z p^{53} .

Bocheński stwierdza, że sytuacja semiotyczna posługiwania się dyskursem religijnym wygląda w ten sam sposób i w

⁴⁶ Tamże, s. 26.

⁴⁷ Bocheński wspomina, że metodologia dla tej teorii nie jest wykluczona, chociaż wydaje się to sprzeczne z określonymi we wstępie warunkami, por. tamże, s. 28.

⁴⁸ Tamże, s. 25-29.

⁴⁹ Tamże, s. 30, 31.

⁵⁰ Tamże, s. 40.

⁵¹ Tamże.

⁵² Tamże.

⁵³ Tamże.

związku z tym omawiany dyskurs nie może leżeć poza granicami semantyki.

Terminy dyskursu religijnego składają się, zdaniem Bocheńskiego, z funktorów i argumentów. Syntaktycznych problemów dostarcza pewien szczególnie argument, mianowicie „Bóg”. Występuje on w niemalże wszystkich zdaniach wiary obiektywnej. Są to zdania, które zostają przyjęte przez wiernych na podstawie określonej reguły – np. uznajemy za prawdziwe te zdania, które znajdziemy w Pismach. Należą one do *credo*, katechizmów itp. Z nich wyprowadzamy inne zdania należące do dyskursu religijnego⁵⁴. Bocheński zadaje pytanie: Czy „Bóg” jest deskrypcją czy nazwą? Jeśli wierny poznaje Boga bezpośrednio, „Bóg” jest nazwą, w przeciwnym razie jest deskrypcją – jest znany tylko dzięki predykatom znanym z Pism. Bocheński przyjmuje, że wierni nie mają żadnego bezpośredniego doświadczenia Boga. W akcje modlitwy i innych czynnościach religijnych mamy do czynienia z Bogiem jako pewnym przedmiotem intencjonalnym – adresatem modlitwy. „Bóg” jest zatem deskrypcją określoną w następujący sposób: $(\iota x) \{\varphi x\}$, gdzie φ jest iloczynem predykatów przypisywanych Bogu przez odnośne wyznaczenie wiary⁵⁵.

W dalszej części książki Bocheński, korzystając z terminologii teorii mnogości, wymienia różne zbiory będące wynikiem operacji na zbiorze zdań świeckich (π), zbiorze zdań wiary obiektywnej (ρ) i ich dopełnieniach. Wymienia osiem możliwych wariantów, po czym omawia

zagadnienia związane z dwoma z nich: $\pi \cap \rho$ (zbiór zdań, które są uznane zarówno z powodów religijnych, jak i świeckich) i $\pi' \cap \rho'$ (zbiór zdań, które są uznane zarówno z powodów innych niż świeckie, jak i innych niż religijne)⁵⁶.

W ramach semantyki dyskursu religijnego poruszony zostaje problem weryfikacji zdań religijnych jako warunku ich sensowności. Bocheński przytacza następującą zasadę: „Zdanie ma znaczenie wtedy i tylko wtedy, gdy istnieje metoda jego weryfikacji, a przez weryfikację rozumiemy czynność polegającą na rozstrzygnięciu, czy dane zdanie jest prawdziwe czy fałszywe”.⁵⁷ Są trzy możliwości weryfikacji: techniczna (mamy techniczne środki weryfikacji), fizyczna (weryfikacja nie jest sprzeczna z prawami natury), logiczna (gdy zdanie „P zostało zweryfikowane” i nie jest sprzeczne z prawami logiki formalnej). Bocheński zaznacza też, że weryfikacja jest możliwa w zależności od tego kto ma tę weryfikację przeprowadzać: każda istota ludzka, co najmniej jeden człowiek, dowolny podmiot myślący. Ponadto metody weryfikacji mogą być różne: weryfikacja może być pośrednia lub bezpośrednia. Jeśli jest bezpośrednia, może być zmysłowa lub pozazmysłowa. Pozazmysłowa weryfikacja może być naturalna lub pozanaturalna. Wszystkie wymienione aspekty weryfikacji decydują o sensowności zdań dyskursu religijnego. Przykładowo: jeśli uznamy za możliwą jedynie weryfikację bezpośrednią zmysłową, owych zdań nie będzie-

⁵⁴ Tamże, s. 49.

⁵⁵ Tamże, s. 53-55.

⁵⁶ Tamże, s. 55, 56.

⁵⁷ Tamże, s. 75.

my mogli uznać za sensowne, a w konsekwencji zastosowanie logiki do interesującego nas dyskursu religijnego będzie niemożliwe⁵⁸.

Podobnie jak to miało miejsce w przypadku analizy autorytetu, pojawia się w *Logice religii* problem uzasadniania zdań. Występuje on przy okazji omawiania uzasadnienia dogmatu podstawowego (reguły, wg której wszystkie zdania wiary obiektywnej uznajemy za prawdziwe)⁵⁹. Pojawia się zbliżony do wymienionego w kontekście uznania prawdomówności i kompetencji autorytetu podział uzasadnień. Te mogą być pełne (takie, które uzasadniają cały dyskurs i nie wymagają tym samym dodatkowego „aktu wiary”) i niepełne (takie, które do uznania całego PD wymagają „aktu wiary”). Niepełne dzielą się na bezpośrednie i pośrednie. Uzasadnienia niepełne pośrednie mogą być przeprowadzone na drodze dedukcji lub na drodze redukcji. Podział ten umożliwia wyodrębnienie następujących teorii uzasadniania dogmatu podstawowego:

1) teoria racjonalistyczna (istnieje pełne uzasadnienie podstawowego dogmatu),

2) teorie spostrzegania i zaufania (istnieje uzasadnienie niepełne bezpośrednie),

3) teoria dedukcjonistyczna (istnieje uzasadnienie niepełne pośrednie na drodze dedukcji),

4) teorie autorytetu i hipotezy religijnej (istnieje uzasadnienie niepełne pośrednie na drodze redukcji)⁶⁰.

W suplemencie Bocheński wymienia istotne dla jego dociekań rezultaty analizy pojęcia autorytetu, które zostały już przytoczone i pojęcia analogii, które są tematem jego innej pracy. *Logika religii* porusza przede wszystkim kwestie semantyczne, pragmatyczne i metodologiczne. Z tego względu logiczne narzędzia, które związane są z tymi dyscyplinami dominują w tej książce. Bocheński wprowadza stoicką typologię wypowiedzi, posługuje się pojęciem deskrypcji, rozróżnia język od metajęzyka, opisuje sytuację semiotyczną posługiwania się dyskursem, porusza problem weryfikacji i uzasadniania zdań. Do sformułowania pewnych operacji na zbiorach zdań posługuje się językiem teorii mnogości.

Zastosowanie logiki w analizie pojęcia analogii

Ostatnim z prezentowanych w tej pracy zastosowań logiki w pracy naukowej Bocheńskiego jest jego opracowanie pojęcia analogii, które zostało przedstawione w artykule *O analogii*. Korzysta w nim z narzędzi semiotyki logicznej i posłu-

guje się językiem sztucznym – stąd znacznie mniej przystępny dla czytelnika charakter artykułu, za to rezultaty są znacznie bardziej zadowalające.

Podstawowe pojęcie, którym operuje Bocheński jest kompleks semantyczny

⁵⁸ Tamże, s. 75-78.

⁵⁹ Tamże, s. 50.

⁶⁰ Tamże, s. 97, 98.

S (a, l, f, x) (czytamy: „słowo a oznacza w języku l treść f rzeczy x”). Trzeba zaznaczyć, że nazwę traktuje jako pisany symbol – jest ona w konsekwencji indywiduum, które zajmuje konkretne miejsce w przestrzeni i czasie. Nie można zatem mówić o tożsamości nazw równokształtnych, które zapisane są w dwóch różnych miejscach. Pojęcie tożsamości nazw zastąpione zostało pojęciem ich izomorfii, którą oznaczono

I (a, b) („nazwa a jest izomorficzna z nazwą b”)⁶¹. Brane są pod uwagę dwa kompleksy semantyczne, gdyż Bocheński określa analogię jako relację między dwiema nazwami. Zapisuje ją w postaci R (a, b, l, j, f, g, x, y), gdzie a, b są nazwami, l, j językami, f, g treściami, x i y rzeczami. Ze względu na stosunki pomiędzy parami nazw, języków, treści i rzeczy można wyodrębnić następujące możliwości ich konfiguracji⁶²:

	a, b	l, m	f, g	x, y		a, b	l, m	f, g	x, y
1.		=	=	=	9.	¬	=	=	=
2.		=	=	≠	10.	¬	=	=	≠
3.		=	≠	=	11.	¬	=	≠	=
4.		=	≠	≠	12.	¬	=	≠	≠
5.		≠	=	=	13.	¬	≠	=	=
6.		≠	=	≠	14.	¬	≠	=	≠
7.		≠	≠	=	15.	¬	≠	≠	=
8.		≠	≠	≠	16.	¬	≠	≠	≠

Pierwsza możliwość jest tożsamością semantyczną nazw, druga jednoznacznością, trzecia stosunkiem nazw o tych samych denotacjach, a różnych konota-

cjach, czwarta wieloznacznością. Powyższa tabela pozwala zdefiniować relację jednoznaczności i wieloznaczności⁶³:

$$Un(a, b, l, f, g, x, y) =_{Df} S(a, l, f, x) \wedge S(b, l, g, y) \wedge (a, b) \wedge x \neq y \wedge f = g$$

$$Ae(a, b, l, f, g, x, y) =_{Df} S(a, l, f, x) \wedge S(b, l, g, y) \wedge (a, b) \wedge x \neq y \wedge f \neq g$$

Według pierwszej definicji jednoznaczność jest relacją, która zachodzi między nazwami a i b, językiem l, treściami f i g przedmiotów x i y wtedy, gdy słowo a oznacza w języku l treść f rzeczy x, słowo b oznacza w języku l treść g rzeczy y, nazwy a i b są izomorficzne,

rzeczy x i y nie są identyczne, a treści f oraz g są identyczne. Druga definicja różni się od pierwszej nieidentycznością treści f i g. Dzięki tym definicjom Bocheński udowadnia zasadę niesprzeczności i zasadę wyłączonego środka dla nazw jednoznacznych i wieloznacznych:

⁶¹ Tenże, *O analogii*, s. 52.
⁶² Tamże, s. 55.
⁶³ Tamże, s. 56.

$$\forall_{a,b,l,f,g,x,y} (S(a, l, f, x) \wedge S(b, l, g, y) \wedge I(a, b) \wedge x \neq y \rightarrow \neg (Un(a, b, l, f, g, x, y) \wedge Ae(a, b, l, f, g, x, y)))$$

$$\forall_{a,b,l,f,g,x,y} (S(a, l, f, x) \wedge S(b, l, g, y) \wedge I(a, b) \wedge x \neq y \rightarrow Un(a, b, l, f, g, x, y) \vee Ae(a, b, l, f, g, x, y))$$

(„żadne dwie nazwy nie mogą być razem jednoznaczne i wieloznaczne ze względu na ten sam język, pary treści i rzeczy”⁶⁴ i „jeśli takie dwie nazwy nie są jednoznaczne, to muszą być wieloznaczne, i na odwrót”⁶⁵). Pozwalają mu one uznać analogię za pewnego rodzaju wieloznaczność. Na tej podstawie Bo-

cheński formułuje klasyczne definicje poszczególnych rodzajów analogii⁶⁶:

a) wprowadzając relację przyczynowości $P(f, x, R, g, y)$ (w rzeczy x występuje treść f , taka, że jeśli między x i y zachodzi specyficzna relacja R , to inna treść g pojawia się w y) formułuje definicję analogii jedno-jednoznacznej atrybucji:

$$At(a, b, l, f, g, x, y) =_{Df} Ae(a, b, l, f, g, x, y) \wedge \exists_R (P(f, x, R, g, y) \vee P(g, y, R, f, x))$$

b) atrybucji wielo-jednoznacznej (korzystając z definicji poprzedniej):

$$Atm(a, b, l, f, g, x, y) =_{Df} \exists_{c,h,z} At((a, c, l, h, g, x, z) \wedge At(b, c, l, g, h, x, y))$$

c) proporcjonalności (zgodnie z teorią alternatywy):

$$Anp(a, b, l, f, g, x, y) =_{Df} Ae(a, b, l, f, g, x, y) \wedge \exists_h (f=[gUh])$$

„[a $\cup$ b]” jest tutaj alternatywą treści g i h .

d) proporcjonalności (zgodnie z teorią izomorfii):

$$Anp(a, b, l, f, g, x, y) =_{Df} Ae(a, b, l, f, g, x, y) \wedge \exists_p, q (fPx \wedge gQy \wedge PsmorQ)$$

„ $PsmorQ$ ” wyraża warunek izomorfii pomiędzy P i Q .

Do precyzyjnego sformułowania wyrażenia „analogia jest analogiczna” Bocheński indukcyjnie zdefiniował poziomy języka⁶⁷. Sama analogia jest relacją, w której dwoma członami są nazwy – symbol oznaczający relację analogii „An” należy zatem do poziomu drugiego. Formuła „analogia jest analogiczna” należy zatem do poziomu trzeciego. Rozróżnienia pomiędzy poziomami języka pojawiają się również przy okazji dowodów poprawności sylogizmu w trybie Barba-

ra z analogicznymi terminami średnimi. Bocheński wprowadza tam dwa języki: język poziomu pierwszego teorii klas, który interpretuje jako logikę treści i język poziomu drugiego, do którego należą symbole umożliwiające formułowanie wyrażen dotyczących przesłanek sylogizmu i ich prawdziwości. Te dwa języki zawarte są w języku, w którym przeprowadzony jest dowód. Dzięki temu możliwe jest wprowadzenie odpowiednich twierdzeń dotyczących przesłanek sylogizmu w trybie Barbara.

⁶⁴ Tamże, s. 58.

⁶⁵ Tamże.

⁶⁶ Tamże, s. 63, 64, 67, 73.

⁶⁷ Tamże, s. 61, 62, 68.

Rozróżnienia na teorię alternatywy i teorię izomorfii dokonał Bocheński formalizując własności terminów średnich sylogizmu Barbara – *confuse* (wskazywaną przez Kajetana i będącą podstawą teorii alternatywy) i *proportionaliter eadem* (wskazywaną przez Tomasza i będącą podstawą teorii izomorfii)⁶⁸. Teoria alternatywy opiera się na wspomnianej już teorii klas. Bocheński poświęca znacznie więcej miejsca teorii izomorfii. Relacja, która zachodzi pomiędzy treścią *f* a rzeczą *x*, nie jest utożsamiona z relacją, która zachodzi pomiędzy treścią *g* a rzeczą *y* (dla analogii Anp (*a, b, l, f, g, x, y*)) – co, jak podkreśla Bocheński, jest zgodne z myślą św. Tomasza. Izomorfia polega na tożsamości własności formalnych tych re-

lacji (co wyrażone jest w definicji przez czynnik „*PsmorQ*”).

Bocheński przeprowadził w omawianym artykule przede wszystkim rozważania na gruncie semantyki. Do wyrażenia podstawowych postulatów, wyprowadzenia interesujących z punktu widzenia problemu analogii twierdzeń oraz przeprowadzenia dowodów posłużył się prawami klasycznego rachunku predykatów i teorii relacji. Na gruncie metalogiki dowiódł poprawności sylogizmu w trybie Barbara (logika nazw). Bardzo istotną rolę w definiowaniu analogii proporcjonalności odegrało pojęcie izomorfii. Są to rezultaty doniosłe zarówno dla filozofii, jak i teologii (np. w dociekaniach Bocheńskiego dotyczących znaczenia w dyskursie religijnym)⁶⁹.

Zakończenie

Omówione wyżej prace należą do jednych z najbardziej znanych w dorobku Bocheńskiego. Zastosowano w nich takie narzędzia logiki formalnej, semiotyki i metodologii nauk, jak: teoria relacji, teoria mnogości, liczne podziały wyrażeń, rozróżnienie na język i metajęzyk, opisy sytuacji semiotycznych, podziały sposobów uzasadniania i weryfikacji zdań. Warto wspomnieć, że są one obecne również w innych pracach Bocheńskiego, np. w *Zagadnieniach powszechni-*

*ków*⁷⁰ czy artykule *Pojęcie społeczeństwa wolnego*⁷¹.

Bocheński używa języka logiki do dokładniejszego wyrażenia różnych twierdzeń – nie ma u niego wykończonego systemu aksjomatycznego dotyczącego autorytetu czy dyskursu religijnego. Jak sam przyznaje jest to zastosowanie wstępne, należące „do tej trudnej i niezbyt zadowalającej fazy naszego myślenia, która poprzedza fazę formalizacji”⁷². Jest to jednak faza niezbędna do osią-

⁶⁸ Tamże, s. 65-67, 75, 76.

⁶⁹ J.M. Bocheński, *Logika religii*, 87-90, 118-122.

⁷⁰ J.M. Bocheński, *Zagadnienie powszechników*, w: tenże, *Logika i filozofia*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1993.

⁷¹ J.M. Bocheński, *Pojęcie społeczeństwa wolnego*, w: tenże, *Logika i filozofia*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1993.

⁷² J.M. Bocheński, *Logika religii*, s. 6.

gnięcia formy docelowej. Wiele niedociągnięć i nierozstrzygniętych kwestii tłumaczy się faktem, że są to prace pionierskie i w tym fakcie należy dostrzec ich olbrzymie znaczenie dla rozwoju kultury myślenia filozoficznego.

On the application of logic by Józef Maria Bocheński

Keywords: logic, applied logic, semiotics, methodology, authority, religious discourse, analogy.

J.M. Bocheński is considered to be one of the most important Polish logicians. His work in this field of research consists in applying logics, semiotics and methodology in non-logical field. In *Qu'est-ce que l'autorité? Introduction à la logique de l'autorité*, *The Logic of religion*, *On Analogy* Bocheński uses, among other things, theory of relations (he lists the properties of binary relations between two elements of the relation of authority; they are: non-reflexive, asymmetric for the same domain and transitive for the same domain), set theory, various typologies (typology of justifications, ty-

pology of possibilities of verification, typology of verifier type, typology of expressions), descriptions of semiotic situations, language and metalanguage distinction. Examples of the results of this work are: the definition of authority, its distinction between its different types, the outline of the fundamental problems associated with religious discourse, the definition of ambiguity, unequivocalness and three types of analogy. These, as well as other results of his research provide a solid foundation for further, technically more advanced studies.

Bibliografia

1. Bocheński J.M., *Autoprezentacja*, w: tenże, *Logika i filozofia*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1993.
2. Bocheński J.M., *Co to jest autorytet?*, w: tenże, *Logika i filozofia*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1993.
3. Bocheński J.M., *Gottes Dasein und Wesen. Logische Studien zur Summa Theologiae I, qq. 2-11*, München 2003.
4. Bocheński J.M., *Logika*, Wydawnictwo Salwator, Kraków 2016.
5. Bocheński J.M., *Logika religii*, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa 1990.
6. Bocheński J.M., *O analogii*, w: tenże, *Logika i filozofia*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1993.
7. Bocheński J.M., *Pięć dróg*, w: tenże, *Logika i filozofia*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1993.
8. Bocheński J.M., *Pojęcie społeczeństwa wolnego*, w: tenże, *Logika i filozofia*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1993.
9. Bocheński J.M., *Współczesne metody myślenia*, Wydawnictwo W drodze, Poznań 1992.
10. Bocheński J.M., *Zagadnienie powszechników*, w: tenże, *Logika i filozofia*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1993.
11. Nieznański E., „Prima via” św. Tomasza w formalizacji Ojca Bocheńskiego, „Studia Philosophiae Christianae” 42 (2006) 1, s. 27-35.
12. *Między logiką a wiarą. Z Józefem M. Bocheńskim rozmawia Jan Parys*, Les Éditions Noir Sur Blanc, Warszawa 1998.
13. Porwolik M., *Ojca Bocheńskiego formalizacje czwartej drogi św. Tomasza z Akwinu*, „Logos i Ethos” 31 (2011) 2, s. 109-130.
14. Porwolik M., *Propozycja aksjomatyzacji koncepcji Absolutu jako pierwszej przyczyny sprawczej inspirowana formalizacjami O. Bocheńskiego*, „Studia Philosophiae Christianae” 44 (2008) 1, s. 13-30.
15. Świętorzecka-Lachowicz K., *Formalizacja tomistycznej teodycei w wykonaniu o. J.M. Bocheńskiego*, „Studia Philosophiae Christianae” 31 (1995) 2, s. 27-33.
16. Woleński J., *Józef M. Bocheński and the Cracow Circle*, „Studies in East European Thought” (2013) 65, s. 5-15.

Józef Maria Bocheński

ETYKA

WYDAWNICTWO ANTYK M

O. Józef Innocenty Maria Bocheński OP

PATRIOTYZM MĘSTWO PRAWOŚĆ ŻOŁNIERSKA

O. Józef Innocenty Maria Bocheński OP

MARKSIZM - LENINIZM NAUKA CZY WIARA?

NTYK MARCIN DYBOWSKI

O. Józef Innocenty Maria Bocheński OP

LOGIKA RELIGII

WYDAWNICTWO ANTYK MARCIN DYBOWSKI

O. Józef Innocenty Maria Bocheński OP

KU FILOZOFICZNEMU MYŚLENIU

WYDAWNICTWO ANTYK MARCIN DYBOWSKI

Książki Józefa Bocheńskiego wydawane przez „Antyk” Marcina Dybowskiego z Komorowa po 1990 roku

Nota o Autorach

Artur Andrzejuk – prof. dr hab., prof. zwyczaj. Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego (UKSW), na którego Wydziale Filozofii Chrześcijańskiej kieruje Katedrą Historii Filozofii Starożytnej i Średniowiecznej oraz Sekcją Historii Filozofii. Autor szeregu publikacji z zakresu filozofii i teologii średniowiecznej, tomizmu, etyki i klasycznej filozofii człowieka. Interesuje się problematyką uczuć, sprawności i cnót moralnych, relacji osobowych. Jest uczniem Profesora Mieczysława Gogacza. Nr ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7926-4070>

Izabella Andrzejuk – dr, adiunkt Państwowej Szkoły Wyższej im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej. Członek-założyciel Naukowego Towarzystwa Tomistycznego oraz członek redakcji Rocznika Tomistycznego. Jest autorką ponad sześćdziesięciu artykułów o tematyce filozoficznej. Zainteresowania naukowe: historia filozofii (arystotelizm, tomizm, filozofia polska); filozofia, etyka, klasyczna teoria człowieka, filozoficzne podstawy mistyki. Napisała książkę pt. *Filozofia przyjaźni. Tomasz z Akwinu* (Warszawa 2007) oraz (wspólnie z Arturem Andrzejukiem) *Tomasz z Akwinu jako etyk* (Warszawa 2021). Nr ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4961-2580>

Jacek Grzybowski – ks. bp dr hab., prof. uczelniany na Wydziale Filozofii Chrześcijańskiej Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego oraz wykładowca na Papieskim Wydziale Teologicznym w Warszawie. Autor książek i artykułów naukowych z dziedziny filozofii polityki, filozofii kultury i historii filozofii. W swoich pracach podejmuje problematykę filozoficznych inspiracji i źródeł współczesnych zagadnień kulturowych i cywilizacyjnych. Opublikował: *Byt, tożsamość, naród. Próba wyjaśnienia formuły „tożsamość narodowa” w perspektywie metafizyki* (Kęty 2012); *Myśl filozoficznie – myśl politycznie! Analiza i ocena historycznokulturowych racji filozofii polityki* (redakcja, Warszawa 2013); *Cosmological and philosophical world of Dante Alighieri. The Divine Comedy as a medieval vision of the universe* (Frankfurt am Main 2015). W 2020 roku został biskupem pomocniczym diecezji warszawsko-praskiej.

Natalia Herold – mgr, absolwentka prawa i administracji na Uniwersytecie Gdańskim (lic.) i Uniwersytecie Warszawskim (mgr). Jest doktorantką filozofii Szkoły Doktorskiej Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego oraz sekretarzem Zarządu Naukowego Towarzystwa Tomistycznego. Interesuje się filozofią klasyczną, a w niej szczególnie etyką i pedagogiką. Publikuje w „Roczniku Tomistycznym”.
Nr ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4761-9495>

Adrian Łazarski – licencjat filozofii na Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego. Zainteresowany teorią ekonomii i filozofią nauki, ze szczególnym uwzględnieniem nauk społecznych. Zajmuje się popularyzacją filozofii na kanale Sofiofilia w serwisie Youtube.

Dorota M. Markocka – mgr, absolwentka Bibliotekoznawstwa i Informatyki Naukowej Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach (1983). Prowadzi bazę bibliografii regionalnej oraz udziela informacji biograficznych, bibliograficznych i źródłowych w mediach społecznościowych, m.in. Grupa „Przemysł - miasto zabytków Wehikuł Czasu”; „Przemysł - miasto zabytków i jego mieszkańcy”; „Przemysł - miasto zabytków”. Gromadzi materiały i propaguje spuściznę patrona biblioteki oraz Rodu Pawlikowskich z Medyki. Zainteresowania: archeologia, biografistyka, egiptologia, etyka, filozofia, historia kultury, historia starożytna, historia sztuki, regionalizm.

Jerzy Niepsuj – płk dr, wieloletni wykładowca filozofii w Wojskowej Akademii Technicznej i Akademii Teologii Katolickiej (Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego). Interesuje się filozofią współczesną niemiecką, przede wszystkim pozytywizmem i fenomenologią, a także filozofią bezpieczeństwa. Publikuje artykuły z zakresu etyki zawodowej, nawiązując do klasycznej teorii cnót wojskowych w ujęciu o. Józefa Bocheńskiego.

Maciej Nowak – licencjat filozofii na Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego, obecnie kontynuuje studia magisterskie na tejże uczelni, absolwent studiów inżynierskich kierunku Elektrotechnika na Politechnice Warszawskiej, członek Naukowego Towarzystwa Tomistycznego. Jest zainteresowany logiką i historią filozofii.

Jan Parys – dr, minister obrony narodowej w latach 1991-1992. Studiował filozofię na Uniwersytecie Warszawskim. W 1973 ukończył studia socjologiczne na UW i uzyskał stopień doktora nauk humanistycznych

w dziedzinie socjologii. W latach 1975–1988 pracował w Polskiej Akademii Nauk. Na podstawie rozmów przeprowadzanych we Fryburgu w 1986 z o. prof. Józefem M. Bocheńskim opracował książkę pt. *Między logiką a wiarą*. W 1991 objął stanowisko ministra obrony narodowej w rządzie Jana Olszewskiego. Opowiadał się za zbliżeniem Polski do struktur NATO i jak najszybszym opuszczeniem terytorium Polski przez jednostki armii rosyjskiej oraz weryfikacją kadry dowódczej Wojska. Popadł w konflikt z prezydentem Lechem Wałęsą dążącym do utrzymania osobistej kontroli prezydenta nad siłami zbrojnymi. W latach 1999–2003 był wiceprezesem Fundacji Polsko-Niemieckie Pojednanie. Po śmierci Ryszarda Kuklińskiego wraz z Józefem Szaniawskim sprowadził do Polski jego prochy. W 2015 został członkiem rady Polskiego Instytutu Spraw Międzynarodowych. W latach 2015–2018 był szefem gabinetu politycznego ministra spraw zagranicznych Witolda Waszczykowskiego. Wykładał w Akademii Dyplomatycznej Ministerstwa Spraw Zagranicznych.

Tomasz Pawlikowski – dr hab., pracownik naukowy w Bibliotece Publicznej m. st. Warszawy – Bibliotece Głównej Województwa Mazowieckiego. Opublikował kilkadziesiąt tekstów naukowych w formie artykułów, recenzji lub monografii, głównie z zakresu filozofii, z których największe znaczenie ma książka *Prawda następstwem istnienia. Problem prawdy w interpretacji św. Tomasza z Akwinu* (2013). Jest ponadto autorem 127 haseł w Powszechnej Encyklopedii Filozofii i 32 w Encyklopedii Filozofii Polskiej. Podejmuje także tematy związane z historią księgozbiorów. Nr ORCID: 0000-0003-0618-611X

Magdalena Płotka – dr hab., profesor uczelniany w Katedrze Historii Filozofii Wydziału Filozofii Chrześcijańskiej Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. Z-ca redaktora naczelnego Rocznika Tomistycznego. Jej zainteresowania naukowe skupiają się wokół średniowiecznej filozofii praktycznej, historii filozofii polskiej w XV i XVI wieku, paleografii łacińskiej oraz filozofii współczesnej. Jest autorką książki *Metafizyka i semantyka. Filozofia Jana Wersora* (Warszawa, 2013) oraz *Filozofia jako praktyka. Myśl krakowskiego praktycyzmu w XV i XVI* (Warszawa 2016). Publikuje w „Rocznikach Filozoficznych”, „Edukacji filozoficznej”, „Filosofiji”, „Roczniku Tomistycznym” i in.

Marek Porwolik – doktor filozofii, magister teologii, magister matematyki, od 2005 roku zatrudniony w Instytucie Filozofii UKSW. W swoich

badaniach naukowych zajmuje się zastosowaniem metod formalnych w filozofii i w teologii. Szczególnym przedmiotem jego zainteresowań jest w tym obszarze dorobek tzw. Koła Krakowskiego i prace o. Józefa Marii Bocheńskiego. Interesuje się również zagadnieniem genidentyczności oraz zagadnieniami z zakresu podstaw matematyki.

Nr ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8091-7446>

Joanna Pyłat – dr hab., prof. Polskiego Uniwersytetu na Obczyźnie, wiceprezes Światowej Rady Badań nad Polonią, członek zarządu Polskiego Towarzystwa Naukowego na Obczyźnie, redaktor naczelna Rocznika Polskiego Towarzystwa Naukowego na Obczyźnie, członek Naukowego Towarzystwa Tomistycznego. Zainteresowania naukowe dotyczą historii XX wieku, w tym m. in. dziejów polskiego szkolnictwa i nauki polskiej poza granicami kraju, „wychodźstwa niepodległościowego”, polskiej emigracji i Polonii. Autorka książek: *Friends of Poland. A short history 1982-2009*, London 2012; *PUNO Polski Uniwersytet na Obczyźnie*, Pułtusk - Londyn 2010 r. Współredaktorka i współautorka książek: *General Władysław Anders soldier and leader of the free Poles in exile*, edited by J. Pyłat, J. Ciechanowski, A. Suchcitz, London 2008; *Filozofia na Polskim Uniwersytecie na Obczyźnie*, praca pod red. M. Płotka, J. Pyłat, A. Andrzejuk, Warszawa 2014. Autorka licznych artykułów naukowych i rozdziałów w pracach zbiorowych, m. in.: *Wpływ Polonii amerykańskiej na postawę Stanów Zjednoczonych wobec Zbrodni Katyńskiej*, w: *Rola Polonii USA w kształtowaniu relacji polsko-amerykańskich w XX i XXI wieku*, praca pod red. W. Glińskiego, Warszawa-Orchard Lake 2020, s. 409-450; *Inicjatywy prosolidarnościowe środowisk polskich w Wielkiej Brytanii w latach 1980-1989*, [w:] *Za naszą i waszą Solidarność. Inicjatywy solidarnościowe z udziałem Polonii podejmowane na świecie (1980-1989)*, t. 2, Warszawa 2018, s.10-143 i wielu innych.

Michał Zembrzuski – dr hab, profesor uczelniany w Katedrze Historii Filozofii Wydziału Filozofii Chrześcijańskiej UKSW. Interesuje się problematyką epistemologiczną w starożytności i średniowieczu, a szczególnie problematyką pamięci i teorią intelektu możliwościowego i czynnego. Jest współredaktorem książek w serii „Opera Philosophorum Medii Aevii”. W jej ramach w 2012 opublikował autorską monografię zatytułowaną: *Tomasz z Akwinu. Komentarz „O pamięci i przypominaniu”*. W 2019 roku opublikował monografię pt. *Filozofia intelektu. Tomasa z Akwinu koncepcja intelektu możliwościowego i czynnego*.

Nr ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4647-479X>